

ПРОФОРІЄНТАЦІЙНА РОБОТА НА ПЕДАГОГІЧНІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ

Наукова доповідь на методологічному семінарі НАПН України «Науково-методичне забезпечення розвитку професійної освіти в умовах нових викликів», 17 листопада 2022 р.

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4229>

БОЙЧУК Юрій Дмитрович

доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
ректор Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди,
м. Харків, Україна

ПОНОМАРЬОВА Наталія Олександрівна

доктор педагогічних наук, професор,
декан фізико-математичного
факультету Харківського
національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди,
м. Харків, Україна

Анотація. Особливої значущості проблема розроблення теоретичних і методичних засад професійної орієнтації в умовах сьогодення набула через початок реформи Нової української школи. У статті розкрито методологічні підходи (компетентнісний, особистісно орієнтований, аксіологічний, акмеологічний, діяльнісний, системний, синергетичний) та встановлено принципи (систематичності, науковості й актуальності, системності, свідомості, активності й самостійності, інтегрованості, прогностичності, інноваційності, врахування власного практичного досвіду) профорієнтаційної роботи зі школярами та молоддю в сучасних умовах. Розглянуто практичну реалізацію зазначених концептуальних засад з точки зору учасників середовища професійної орієнтації на педагогічні спеціальності. Проаналізовано проблеми здійснення профорієнтаційної роботи закладів вищої педагогічної освіти, закладів та установ управління середньої освіти, освітянських спільнот та громадських організацій, державної підтримки педагогічних спеціальностей. Виокремлено перспективні завдання всіх учасників середовища профорієнтаційної роботи на педагогічні спеціальності (інформаційно-просвітницька допомога школярам та молоді у професійному самовизначенні; формування мотивації школярів та молоді до здобуття вищої освіти (зокрема педагогічної); консультаційна підтримка школярів та молоді з питань вступу до закладів вищої освіти (зокрема педагогічних); збільшення кількості та покращення якості контингенту абітурієнтів закладів вищої педагогічної освіти; сприяння професійній кар'єрі педагогічних працівників).

Ключові слова: професійна орієнтація; педагогічні спеціальності; заклади вищої педагогічної освіти; заклади середньої освіти; державна підтримка.

За даними багаторічних спостережень значна кількість випускників шкіл витрачає час на здобуття професійної освіти й опанування спеціальностей, за якими вони ніколи не будуть працювати, які не користуються попитом, не відповідають їхнім здібностям і не дають змоги подальшого професійного (а часто й особистісного) розвитку. Система професійної орієнтації і досі має невисоку ефективність. Криза професійної орієнтації відчутна на різних рівнях — особистості та родини, закладів освіти, ринку праці, а також на рівні суспільства загалом (Кремень, 2021). Однак саме тому на кожному з рівнів усім зацікавленим потрібно зробити крок від констатації цього факту до його усвідомлення та подолання.

Професійна орієнтація — предмет постійної уваги науковців в Україні та світі. Їй присвячено багато психолого-педагогічних досліджень, відбувалися спроби вибудувати систему професійної орієнтації на державному рівні. У наукових розвідках таких визнаних вчених, як В. Андрушкевич, Л. Гуцан, Л. Гриценко, М. Дяченко, Д. Закатнов, Н. Захаров, В. Єндальцев, Г. Костюк, О. Мельник, О. Морін, З. Охріменко, Є. Павлютенков, О. Пархоменко, М. Піддячий, Н. Побірченко, А. Сазонов, В. Сахаров, В. Сидоренко, В. Симоненко, М. Скяткін, М. Тименко, І. Ткачук, Б. Федоришин, С. Чистякова та багатьох інших, закладено теоретичні засади формування готовності випускників закладів середньої освіти до професійного самовизначення. Водночас протиріччя між наявністю різнопланових теоретичних розвідок та відсутністю технологій їх ефективної практичної реалізації залишається й досі невирішеним.

Дослідження хронології основних етапів розвитку системи професійної орієнтації в Україні в аспектно-історичній ретроспективі засвідчує, що теорія та практика професійної орієнтації — це завжди віддзеркалення особливостей суспільного розвитку (Пономарьова, 2020). Зміст та організаційна система функціонування професійної орієнтації визначалися поточними суспільними вимогами і запитам, а визначальним фактором результативності професійної орієнтації є опора на наукові уявлення щодо сутності професійного самовизначення, становлення й особливості особистісного розвитку людини (Пономарьова, 2018).

Особливої значущості проблема розроблення теоретичних і методичних засад професійної орієнтації в умовах сьогодення набула через початок реформи Нової української школи, яка має допомогти випускникам бути конкурентоздатни-

ми у XXI столітті, стати цілісними особистостями, котрі вміють робити свідомий вибір, зокрема вибір свого подальшого освітнього та професійного шляху, тобто здійснити успішне професійне самовизначення (EU4Skills, 2020).

Україна є частиною глобального світу і разом з ним проходить період трансформацій у соціальній, політичній, духовній сферах життя суспільства, які зумовлюють значні зміни на ринку праці й ускладнюють процес професійного самовизначення молоді. У наукових дослідженнях наведено розгорнуті характеристики компонентів структури професійної орієнтації, які й зараз не втрачають своєї актуальності. Навпаки, через усвідомлення як нових рис особистості — активного суб'єкта професійної орієнтації, метою якої є професійне самовизначення, так і нових умов здійснення професійної орієнтації, ці напрацювання набувають нових сенсів, потребують реалізації в нових формах, із застосуванням нових засобів та ресурсів.

На наш погляд, оновлення складників професійної орієнтації, зокрема у напрямі педагогічних спеціальностей, має відбуватися на основі застосування низки методологічних підходів, які визначають загальну стратегію розв'язання проблем професійної орієнтації, стануть її принциповою методологічною основою, вихідним джерелом пошуку, з якого розглядається професійна орієнтація як об'єкт вивчення.

Передусім основоположним підходом, концептуальним орієнтиром реалізації усіх складників професійної орієнтації вважаємо компетентнісний підхід. Упровадження компетентнісного підходу дає змогу трансформувати цілі та зміст професійної орієнтації у суб'єктивні надбання особистості. Не викликає сумнівів і особистісно орієнтований підхід, який підкреслює визнання індивідуальності, самобутності, самоцінності кожної особистості, вимагає забезпечення професійного самовизначення особистості, виходячи із виявлення її індивідуального неповторного суб'єктивного досвіду, здібностей, інтересів, ціннісних орієнтацій, можливостей реалізувати себе. Аксиологічний підхід відіграє особливу роль у професійній орієнтації через необхідність засвоєння особистістю високої соціальної та особистісної значущості успішного професійного самовизначення. Ціннісні орієнтації особистості є однією з головних характеристик особистості, а їх розвиток — важливе завдання професійної орієнтації. Акмеологічний підхід у професійній орієнтації спрямовується на керування індивідуально-професійним розвит-

ком особистості, орієнтує її на постійне професійне самовдосконалення і здатність до самореалізації, саморегуляції і самоорганізації як у первинному професійному самовизначенні, так і у професійній кар'єрі. Упровадження діяльнісного підходу передбачає спрямування профорієнтаційної роботи на те, щоб організувати діяльність особистості, у якій вона була б активним суб'єктом професійної орієнтації. Сутність системного підходу полягає в тому, що відносно самостійні компоненти професійної орієнтації розглядаються не ізольовано, а у взаємозв'язку та в динаміці — саме такий підхід забезпечить не тільки єдність усіх компонентів професійної орієнтації, а й дасть змогу створити цілісну її модель, виявити зв'язки і відношення між елементами, системоутворювальні фактори та умови функціонування у статичному й динамічному аспектах. Комплексне використання розглянутих методологічних підходів є основою для реалізації синергетичного підходу у професійній орієнтації. Синергетичний підхід у професійній орієнтації реалізується через домінування самостійної діяльності особистості у зазначеному напрямі завдяки стимулювальному впливові на неї для її саморозкриття й саморозвитку, зокрема у співпраці з іншими учасниками професійної орієнтації. Сама собою професійна орієнтація має ознаки системи, що саморозвивається: потребує відкритості до нової інформації, є нелінійною та багатоваріантною, виявляється когерентною (її системні властивості не є простою сукупністю властивостей окремих елементів). З позицій синергетичного підходу професійна орієнтація має бути побудована на основі обов'язкового використання нестандартних форм та методів.

Схарактеризовані методологічні підходи відображаються у принципах професійної орієнтації (у тому числі на педагогічні спеціальності): систематичності, науковості й актуальності, системності, свідомості, активності і самостійності, інтегрованості, прогностичності, інноваційності, опори на власний практичний досвід.

Розкриті методологічні підходи та встановлені принципи уможливають усебічне й системне вивчення основних компонентів професійної орієнтації та середовища її реалізації.

Розглянемо практичну реалізацію розглянутих концептуальних засад з точки зору учасників середовища професійної орієнтації на педагогічні спеціальності.

Визнано, що найбільший вплив на професійне самовизначення особистості мають: суспільна

думка, батьки та оточення; державна політика щодо ринку праці; роботодавці та заклади освіти.

Щодо вибору педагогічних спеціальностей, то учні закладів загальної середньої освіти вважають, що дуже добре знайомі зі змістом професійної діяльності вчителів через власну взаємодію з ними. Але цей досвід певною мірою обмежений спостереженнями за колективом одного закладу освіти і є часто дуже суб'єктивним. Самі вчителі також часто повною мірою не усвідомлюють вплив власної особистості на ставлення учнів до педагогічних спеціальностей та переважно неактивно мотивують учнів до їх обрання. Водночас батьки та громадськість в останні роки стали активними стейкхолдерами освітнього процесу, і їх позиція щодо педагогічної спільноти часто виявляється упередженою. У медіапросторі поширюються негативні приклади, проблемні ситуації в освітній сфері. Відчутно бракує об'єктивних позитивних матеріалів про неї. Дійсно, держава натеper фактично тільки розпочинає системно впроваджувати політику підтримки педагогічних спеціальностей, потреба у якій зумовлена необхідністю залучити до сфери освіти нових молодих професіоналів — підготовлених та вмотивованих до роботи в умовах Нової української школи педагогічних працівників.

Наявні дані свідчать, що відносно новою рисою розвитку українського ринку праці протягом останнього десятиріччя є доволі значна активізація молоді в пошуках роботи, що, на погляд фахівців, означає певну трансформацію психології українців на ринку праці, їх більш реалістичне ставлення до роботи та націленість на кар'єрне зростання. Молодь і школярі є основною цільовою аудиторією професійної орієнтації в цілому та на педагогічні спеціальності зокрема. Науковці активно досліджують особливості нового покоління, які мають бути враховані у реалізації всіх компонентів профорієнтаційної орієнтації. Передусім для молоді та школярів як активних інтернеткористувачів інтернет є найпопулярнішим та найдоступнішим джерелом одержання не лише профорієнтаційної, але й будь-якої іншої інформації. Це відкриває можливості онлайн-взаємодії за умов розроблення відповідних ресурсів та належного методичного забезпечення. В Україні працюють сайти центрів профорієнтації та центрів зайнятості; тематичні сторінки на сайтах закладів освіти; сайти клубів, курсів, гуртків, шкіл тощо; сайти професійних співтовариств фахівців; спеціальні сайти з профорієнтації; сайти з проф-

орієнтаційної діагностики тощо. Водночас таких ресурсів украї замало щодо педагогічних спеціальностей, і вони на сьогодні не відіграють відчутної ролі в середовищі професійної орієнтації. Мережа тематичних ресурсів з професійної орієнтації на педагогічні спеціальності перебуває на початку становлення. Найбільшу кількість профорієнтаційної інформації за цим напрямом на своїх офіційних вебсайтах мають заклади вищої педагогічної освіти. Водночас, наприклад, роботодавці (зклади середньої освіти, департаменти та управління освіти тощо) у цьому напрямі працюють, переважно обмежуючись наданням переліків вакансій, хоча напряму зацікавлені в оновленні кадрового складу закладів та установ освіти. З іншого боку, віртуалізація вимагає і оновлення форм подання профорієнтаційної інформації відповідно до особливостей сприйняття їх сучасним поколінням, а також нюансів її цифрового подання.

Вважаємо важливим виокремити як окрему проблему і питання якісного змістового наповнення професійної інформації про педагогічні спеціальності. Що має знати зараз сучасна молодь про педагогічні спеціальності? Успішна професійна орієнтація на педагогічні спеціальності вимагає руйнації шаблонів у сприйнятті учительської професії, а також пошуку нового, співзвучного запита сучасної молоді та школярів ключового змісту професійної інформації про педагогічні спеціальності — глибокого та якісного, сутнісно відмінного від кон'юнктурної агітації. Так, наприклад, з цієї точки зору для закладів вищої педагогічної освіти значущим щодо ефективної професійної інформації про педагогічні спеціальності є свідоме та ґрунтовне виокремлення ними у профорієнтаційних матеріалах конкурентних можливостей здобуття педагогічних спеціальностей в тому чи іншому закладі освіти.

В аспекті впливу на суспільну думку щодо перспектив вибору молоддю та школярами педагогічних спеціальностей через взаємодію з громадськістю та батьками значущою є активна участь усіх зацікавлених сторін (особливо закладів та установ освіти, освітянських наукових установ та об'єднань) у роботі вебпредставництв з розміщенням якісного контенту профорієнтаційної тематики; розроблення та поширення в інтернеті профорієнтаційних рекламних оголошень, презентацій, роликів тощо; участь у інтернет-спільнотах для поширення профорієнтаційної інформації та формування власного іміджу; проведення онлайн-

заходів для абітурієнтів та батьків; участь у масових онлайн-профорієнтаційних заходах.

Саме заклади загальної середньої освіти мають можливість здійснити найбільший вплив на професійне самовизначення, зокрема у напрямі педагогічних спеціальностей. Саме у шкільному віці відбувається формування індивідуального світосприйняття молоді людини, її соціальне становлення і самоствердження, тому цей період постає визначальним у професійному самовизначенні молоді. Діяльність закладів загальної середньої освіти має передбачати інформаційно-орієнтувальну, діагностувальну, консультативну, організаційну, спрямовувальну, координувальну роботу з професійної орієнтації. Тут одним із найскладніших постає організаційний аспект її здійснення — хто саме і який вид роботи забезпечує. Натепер це шкільні психологи, соціальні педагоги, вчителі-предметники, класні керівники, а також адміністрація закладів середньої освіти. Концепція професійної орієнтації в Новій українській школі декларує потребу у спеціально підготовлених фахівцях-консультантах з професійної орієнтації, що, безумовно, є вимогою сьогодення. Погоджуємося з тим, що такі радники з професійної орієнтації можуть виконувати координаційну роль між учнями, закладами освіти, роботодавцями, громадськими організаціями з метою ефективної професійної самореалізації молоді та розвитку збалансованого ринку праці (EU4Skills, 2020).

Але за будь-яких обставин учитель був і залишиться основним утілювачем професійної орієнтації школярів. Незалежно від фаху учитель безпосередньо на уроках має змогу ознайомити учнів з різноманітною інформацією про сфери людської діяльності та вплинути у такий спосіб на формування їхніх професійних інтересів. Саме вчитель спостерігає за учнями протягом довготривалого періоду, тісно співпрацює з ними у різних формах навчально-виховної роботи та виявляється добре обізнаним щодо їх особистісних властивостей (темпераменту, характеру, здібностей тощо), інтересів та нахилів. Водночас він потребує належної підготовки до професійної орієнтації (Пономарьова, 2018a). Вивчення досвіду закладів вищої педагогічної освіти не підтвердило належне представлення в освітніх програмах з підготовки майбутніх учителів проблематики профорієнтаційної роботи як складника професійної педагогічної діяльності вчителя. Натомість у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди з 2005 р. розпочато дослідження

цієї проблеми, розроблено та експериментально перевірено модель підготовки майбутніх учителів до професійної орієнтації школярів (на прикладі підготовки майбутніх учителів інформатики до професійної орієнтації на ІТ-спеціальності) (Пономарьова, 2018b). Зазначена модель упроваджується в освітній процес і може бути адаптована для підготовки майбутніх учителів інших спеціальностей відповідно до напрямку професійної педагогічної діяльності.

Загалом заклади вищої педагогічної освіти є потужними стейкхолдерами професійної орієнтації на педагогічні спеціальності, оскільки є дійсно зацікавленими в цьому, мають легітимний інтерес в ефективній системі профорієнтаційної роботи на педагогічні спеціальності, можуть впливати на досягнення її цілей і на роботу в цілому, а їх внесок може стати основою успіху здійснення. У цьому контексті заклади вищої педагогічної освіти мають потужну ресурсну базу, кваліфікованих співробітників та (що унікально) прями контакти з роботодавцями, освітніми установами різних рівнів, які водночас працюють з цільовою аудиторією — здобувачами освіти, потенційними абітурієнтами. І через налагоджену систему співпраці заклади вищої педагогічної освіти мають усі можливості широкого розповсюдження профорієнтаційної інформації. Профорієнтаційна робота закладів вищої педагогічної освіти вибудовується за траєкторією взаємодії рівнів «університет — факультет — кафедра». Тут не втрачають свої цінності традиційні форми профорієнтаційних заходів закладів вищої педагогічної освіти: участь у загальноуніверситетських, міських та обласних профорієнтаційних заходах для школярів та молоді, днів відкритих дверей; проведення онлайн-та офлайн-екскурсій, тематичних профорієнтаційних майстер-класів та тренінгів; організація роботи предметних гуртків; залучення школярів та молоді до позанавчальних предметних заходів; організація рекламних акцій «Студент на один день»; проведення профорієнтаційних бесід зі школярами, батьками, вчителями; робота підготовчих курсів до НМТ/ЗНО/ДПА тощо. Незалежно від фаху науково-педагогічні працівники закладів вищої педагогічної освіти мають особливу психолого-педагогічну підготовку, тому як ніхто інший можуть залучатися до профорієнтаційної роботи, і вона розглядається як складник їхньої професійної педагогічної діяльності. Водночас вона є дуже ресурсоємним обов'язком. Ефективна профорієнтаційна робота співробітників потребує мотивуваль-

ної та роз'яснювальної роботи, спеціальної методичної перепідготовки, створення умов для систематичності, обміну досвідом та заохочення.

Окремим питанням є належна підтримка професійної орієнтації на педагогічні спеціальності на рівні держави, що є довготривалим процесом з віддаленою, але відчутною ефективністю (як приклад можна навести успішну реалізацію політики державної підтримки ІТ-спеціальностей). Серед заходів державної політики підтримки професійної орієнтації на педагогічні спеціальності найбільш значущими є підтримка педагогічних працівників, закладів вищої педагогічної освіти та наукових інституцій; цілеспрямоване формування позитивного іміджу системи освіти в медіапросторі України; популяризація педагогічних спеціальностей; упровадження інституту професійних радників; посилення підтримки абітурієнтів на педагогічні спеціальності.

Отже, профорієнтація на педагогічні спеціальності потребує злагодженої, системної та систематичної взаємодії усіх зацікавлених сторін — учасників середовища профорієнтаційної орієнтації. Насамперед це стосується закладів вищої педагогічної освіти, які на іншому змістовному та якісному рівні мають здійснювати профорієнтаційні кампанії, розгортати роботу профорієнтаційних центрів та центрів довузівської підготовки, посилювати адресну роботу із закладами загальної середньої освіти, індивідуальну роботу з обдарованими учнями тощо. З іншого боку, роботодавців — закладів та установ загальної середньої освіти, які потребують невідкладного перегляду своїх досить пасивних позицій із зазначеної проблеми та розроблення і впровадження конкретних програм професійної орієнтації на педагогічні спеціальності. А також освітянських спільнот, наукових та громадських організацій, які можуть долучитися до вирішення проблеми у практичній площині — із власними оригінальними тематичними проєктами та ініціативами. І обов'язково — держави, від якої особливо залежить загальне узгодження та стан середовища профорієнтаційної роботи на педагогічні спеціальності.

Перспективними завданнями усіх учасників середовища профорієнтаційної роботи на педагогічні спеціальності є:

- інформаційно-просвітницька допомога школярам та молоді у професійному самовизначенні;
- формування мотивації школярів та молоді до здобуття вищої освіти (зокрема педагогічної);

- консультаційна підтримка школярів та молоді з питань вступу до закладів вищої освіти (зокрема педагогічних);
- збільшення кількості та покращення якості контингенту абітурієнтів закладів вищої педагогічної освіти;
- сприяння професійній кар'єрі педагогічних працівників.

Робота з виконання зазначених завдань дасть змогу забезпечити поступове формування та зміцнення стратегічно значущого для нашої країни національного кадрового освітнянського потенціалу, а також буде запорукою формування нової генерації учителів — професійних, активних, творчих, успішних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Кремень, В.Г. (ред.). (2021). *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні*

(До 30-річчя незалежності України) : монографія. Національна академія педагогічних наук України. Київ: КОНВІ ПРИНТ. <https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua>

Пономарьова, Н.О. (2018a). *Підготовка майбутніх учителів інформатики до профорієнтаційної роботи у загальноосвітніх навчальних закладах* : монографія. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Пономарьова, Н.О. (2018b). *Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів інформатики до профорієнтаційної роботи у загальноосвітніх навчальних закладах*. (Дис. д-ра пед. наук) Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Харків.

Пономарьова, Н.О. (2020). Етапи становлення системи професійної орієнтації в Україні в аспектно-історичній ретроспективі. *Новий колежіум.*, 1(99), 73-85. <https://doi.org/10.30837/nc.2020.1.73>

EU4Skills, Нова українська школа, & Український інститут розвитку освіти. (2020). *Професійна орієнтація у Новій українській школі*. <https://bit.ly/3QFON8C>

CAREER GUIDANCE ON PEDAGOGICAL SPECIALITIES: CONCEPTUAL BASIS AND ITS IMPLEMENTATION

Scientific report to the general meeting of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine "Scientific and Methodological Support for the Digitalisation of Education in Ukraine: State, Problems, Prospects", November 18-19, 2022

Yurii Boichuk

DSc in Pedagogy, Professor, Corresponding Member of NAES of Ukraine, Rector, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

Nataliia Ponomarova

DSc in Pedagogy, Professor, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

Abstract. *The problem of developing the theoretical and methodical foundations of professional orientation in today's conditions became particularly significant due to the beginning of the reform of the New Ukrainian School. The article discloses methodological approaches (competence-based, person-oriented, axiological, acmeological, activity-based, systemic, synergistic). It establishes the principles (systematicity, scientificity and relevance, system, consciousness, activity and independence, integration, prognostication, innovativeness, reliance on one's own practical experience) of career guidance work with students and youth in modern conditions. The practical implementation of the considered conceptual principles from the point of view of participants in the environment of career guidance for pedagogical specialities is considered. The problems of career guidance work of teacher training institutions, secondary education institutions, educational communities and public organisations, and state support of pedagogical specialities are analysed. Prospective tasks of all participants in the environment of career guidance for pedagogical specialities are highlighted (informative and educational assistance to schoolchildren and young people in professional self-determination; forming the motivation of schoolchildren and youth to obtain higher education (including pedagogical); consulting support for schoolchildren and young people on admission to higher education institutions (including pedagogical ones); increasing the number and improving the quality of the contingent of entrants to teacher training institutions promoting the professional career of the teaching staff).*

Keywords: *career guidance; pedagogical specialties; teacher training institutions; secondary education institutions; state support.*

Дата публікації: 28 грудня 2022 р.